

Olha Novyk

Berdiansk State Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6039-0221

Живе повсякдення давнини: перше видання діаріуша Пилипа Орлика 1725 і 1726 рр.

Everyday Life of Ancient Times: The First Edition of Pylyp Orlyk's Diary of 1725 and 1726

Abstract

Walentyna Sobol's new book is timed to a double date: the 350th birth anniversary and the 280th death anniversary of the famous personality: the poet, writer, and hetman of Ukraine Pylyp Orlyk (1672–1742).

Walentyna Sobol analysed all the most important academic literature on Pylyp Orlyk's work, and carried out thorough research, read out the manuscript text of the Diary of 1725 and 1726. Her many years of work on the manuscript and its publication took place in several stages.

First, an abridged copy of Diary, made in 1830 by anonymous palaeographers, was read. Then the diary manuscript of 1724 was read. In the course of the next stage, in 2012, the researcher got hold of the original manuscript of Orlyk's Diary, which is kept in the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of France. Walentyna Sobol compared the facsimile edition with the original and found fragments of the manuscript missing from the facsimile.

The researcher concludes that Orlyk's text shows a combination of the education received by the hetman in Vilnius and finalised in Kyiv with European influences. This is confirmed by both the content of the notes and their form. Baroque features of notes, and Latin-Polish macaronisms are not just a tribute to fashion but also evidence of belonging to a specific literary tradition because, in the manuscripts of letters and diaries of many pupils of the Kyiv-Mohyla Academy, we see similar linguistic features.

The first edition of Orlyk's diary from 1725 and 1726 is an inexhaustible source of information for researchers in various fields, such as historians of religion, palaeographers, cultural anthropologists, linguists studying the languages spoken in

the first half of the eighteenth century – Latin, Old Church Slavonic, Old Polish, Old French – their importance in the activities of European political elites.

Keywords: Pylyp Orlyk, manuscript, archive, first edition.

Нова книга Валентини Соболев, відомої дослідниці давньої літератури, – „Пилип Орлик і його Діаріуш” („Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz. Opracowanie, odczytanie z rękopisu, wstęp, komentarze Walentyna Sobol”) приурочена до подвійної дати: 350 років від дня народження та 280 – від дня смерті славетної особистості, відомого політика й письменника. Видання, підготоване Валентиною Соболев, наразі надзвичайно актуальне як для філологів, так і для істориків та пересічного читача, оскільки уможливорює заглиблення в історичний процес минулого.

Постать Пилипа Орлика є знаковою для фахівців та шанувальників барокової літератури. „Прогностик щасливий” (1693), приурочений полковнику Данилу Апостолу; „Алکید Руський” (1695), присвячений Івану Мазепі; написаний на честь полковника Івана Обидовського „Гіппомен сарматський” (1698) – усі ці твори оприявнюють барокову книжність і мистецький хист авторів і вписують їх у літературний контекст епохи. Панегірики є втіленням барокового поєднання античності та реалій повсякденності письменника, де Алкідом постає гетьман Іван Мазепа, який здолав „гідру басурманську”, – мужній воїн, розумний і сильний чоловік. Характеристика постаті гетьмана, із полярними оцінками його діяльності в різні часи гетьманування, залежала насамперед від політичних подій та зміни пріоритетів очільників держав на політичній арені. Попри це, великий пласт барокової літератури містить художній образ Мазеви, де оспівуються саме воєнні подвиги і мудрість гетьмана. Тож панегірик Пилипа Орлика є частиною традиційної інтерпретації людей героїчного чину, що спирається на літературний канон Києво-Могилянської академії.

Яскравий політик, талановитий поет Пилип Орлик залишив у своїй творчій спадщині діаріуш у п’яти томах, що є надзвичайно

цінним і для істориків, і для літературознавців, і для істориків мовознавства та істориків релігії, для політологів, культурологів та ін. Повний текст „Щоденника” охоплює 1720–1732 рр. Початковий його фрагмент відчитав з рукопису і видав ще 1936 р. у Варшаві Ян Токаржевський. З того часу минуло майже 90 років, перш ніж Валентина Соболев відчитала з рукопису текст твору, що відтворює події наступних 1725–1726 років¹. Цей період життя Орлика пов’язаний із вимушеним перебуванням у Салоніках, куди він був зісланий без родини, хіба з примарною надією вирватися звідти.

Діаріуш як літературний жанр підпорядкований низці вимог до тексту й автора, бо постає на межі художньої літератури та документалістики, де письменник подає частину автобіографії, історичні реалії, а також власні коментарі побаченого і прочитаного, повсякденність епохи. Водночас ідеться і про особливу медіацію, як слушно зазначила Т. Бовсунівська: „Звичайно, документальна медіація – явище складне, оскільки засноване на історичних фактах та свідченнях, які можна перевірити. Діарист при цьому намагається приховати медіативне підґрунтя оповіді”².

Валентина Соболев є авторкою низки досліджень про діаріуші письменників барокової епохи, зокрема щоденників Димитрія Туптала та Пилипа Орлика, тож до видання „Пилип Орлик і його Діаріуш” авторка залучила досвід роботи з жанром діаріуша доби бароко, врахувавши його риси як автобіографії, документалістики та художнього твору. Якщо ж говорити про тривалість праці зі складним текстом багатомовного его-документа Орлика, то вона присвятила йому понад 30 розвідок, апробувала своє дослідження у доповідях на Міжнародних Конгресах Славістів та наукових конференціях.

¹ Відчитаний з рукопису 1724 рік подано до друку в 2014 до одного з київських видавництв.

² Т. Bowsunivska, *Diaryst jak tworets dokumentalnoi mediacji* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 8, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 62.

У передмові до книги подано біографію письменника з покликаннями на численні історичні праці українських, польських, канадських та американських учених. Науковиця опрацювала великий масив наукових праць, реєстром яких може скористатися дослідник барокового письменства, зокрема й творчості Пилипа Орлика.

Валентина Соболю розглянула наукові студії про творчість Пилипа Орлика у підрозділі „Стан дослідження щоденника Орлика: манія величчя чи повернення до витоків?”. Попри те, що на сьогодні вже існує сучасне видання творів письменника, авторка книги здійснила кропітке дослідження, порівнявши кілька різних видань. Робота над виданням проходила в три етапи. Спочатку було відчитано копію анонімних палеографів, що зберігається в Національній бібліотеці Польщі, потім рукопис гетьманського щоденника 1724 р., який був підготований до друку 2014 р. Наступний етап охоплював роботу над оригінальним текстом, що зберігається в Дипломатичному архіві МЗС Франції. Валентина Соболю виявила, що у факсиміле Українського науково-дослідного інституту 1988–1989 рр. кілька важливих фрагментів щоденника були відсутні (наприклад, там були пропущені помітки, зроблені у формі таблиці, фрагмент „Pro memoria” тощо).

Наразі відчитано з рукопису і видано друком щоденник 1725 і 1726 років, але Валентина Соболю працює на відчитування наступних років. Свідченням цього є, наприклад, одна з останніх розвідок, мета якої – аналіз частини рукопису щоденника Пилипа Орлика, а саме записи травня-червня 1730 р.³ Зокрема авторка досліджує відтворення прагнень письменника, який перебував на еміграції в Салоніках. Новаторство цієї статті полягає в аналізі оригінального рукопису, звіреного і з копією, і з гарвардським факсиміле, в якому, крім нечительності тексту, є пропуски. В іншій своїй розвідці про Пилипа Орлика Валентина

³ V. Sobol, *Ab imo pectore* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 9, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 91–106.

Соболь простежила зміну світогляду письменника, його спробу поглянути на себе у вигнанні ніби збоку, відсторонено й об'єктивно: „Від певного часу він уживається як відкриття ширшої перспективи на те, що невидиме, на сенс існування: аж після вісімнадцяти років вигнання в нотатці від 30 січня 1727 року Орлик вперше називає себе пілігримом у широкому значенні – «Ja iako peregring». Уже не подумки (раніше він зізнався в цьому сам собі), а в ситуації, коли від нього очікували відповідь: «Uczyniłem tedy na to replikę, iż Ja iako peregring nie chcę się tu w żadne rzeczy mieszać...». У тій екстремальній ситуації викристалізовується розуміння невідворотності долі”⁴.

Рецензована книга є результатом кропіткої і багаторічної роботи над рукописом діаріуша і свідченням наукових зацікавлень авторки. Вона вперше відчитала рукопис щоденника гетьмана Орлика 1725 і 1726 років і підготувала його до друку. Ошатно видана книжка, на титульному аркуші якої – портрет Орлика роботи української художниці Наталі Павлусенко, побачила світ у Видавництві Варшавського університету.

Слушною є думка дослідниці про те, що в тексті Орлика видно поєднання освіти, отриманої гетьманом у Києві та Вільнюсі, із європейськими впливами, а підтвердженням цього є й зміст нотаток, і їх форма. Барокові риси нотаток, листи латиномовні та французькомовні, латино-польські макаронізми, турцизми, церковнослов'янізми є не просто даниною моді, а й свідченням приналежності до певної літературної традиції, адже в рукописах листів та щоденників багатьох вихованців Києво-Могилянської академії ми бачимо подібні мовні особливості. Автори послуговувалися латинськими словами в приватному листуванні, щоденники ж поставали свідченням такого способу відтворення подій засобами мови, характерної для освіченої людини. Тож вдало актуалізований перелік лектури Пилипа

⁴ V. Sobol, *Pylyp Orlyk sam pro sebe* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 8, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 85.

Орлика, про яку пише Валентина Соболев, надає читачеві діаріуша розуміння того, що впливало на творчість письменника, яку роль відігравала книга в його житті. Для мене ж це є особливо цінним у контексті власних наукових інтересів щодо вивчення книги в повсякденності письменників⁵. Думаю, що в такому ракурсі інтерпретації дослідження творчості Пилипа Орлика ще може бути продовжено в майбутньому, а рецензоване видання стане в пригоді історикам та філологам.

Сам текст щоденника є надзвичайно цікавим для розкриття повсякденності епохи першої половини XVIII ст., надто ж те, як поєднуються описи політичних і особистих переживань автора, його сум за родиною, міркування про причини поразки гетьмана Мазепи, релігійні дискусії та описи поїздок до святих місць під час перебування Пилипа Орлика в Салоніках. Думки й переживання людини освіченої викладено просто, водночас змалювання буденних і побутових речей пов'язане з політичними міркуваннями про долю Війська Запорізького. Дослідникам барокової літератури цікаво буде розглянути поетичні твори Орлика, зокрема, панегірики, присвячені гетьману Іванові Мазепі, у контексті поглядів, викладених у щоденнику письменника.

Діаріуш Пилипа Орлика в цьому виданні доповнено довідковим матеріалом. Важливим є словник часто вживаних у тексті латинізмів. Адже епоха, коли написано щоденник, вимагала знання латини від кожної освіченої людини, тож послуговування автором латинськими словами є природним, але ускладнює розуміння твору сучасним читачем. До діаріуша створено індекс осіб та індекс географічних назв, а також список скорочень. Ця частина видання надає додаткові відомості про життя та діяльність Пилипа Орлика, полегшує читачеві сприйняття тексту.

Праця Валентини Соболев, яка раніше вже дослідила щоденник Дмитра Туптала, опублікувала низку статей про життя і творчість Пилипа Орлика, є надзвичайно важливою в контексті

⁵ Див. зокрема: О. Р. Novyk, *Knyha yak skladova povsiakdennosti barokovoi literatury* [v:] „Zakarpatski filolohichni studii”, t. 1, s. 230–235.

сьогодення і для вивчення спадщини барокових письменників XVII–XVIII ст., і для розвитку діяльного інтересу читачів до культури й історії того періоду.

References

- Bovsunivska T., *Diaryst yak tvorets dokumentalnoi mediatsii* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 8, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 61–68.
- Sobol V., *Pyłyp Orlyk sam pro sebe* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 8, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 85–99.